

Συστημική-λειτουργική γραμματική

Σε αντίθεση με τους φορμαλιστές, ο λειτουργισμός υποστηρίζει ότι οι επικοινωνιακές περιστάσεις είναι αυτές που περιορίζουν και προσδιορίζουν τη γραμματική δομή μιας πρότασης. Σύμφωνα με την οπτική αυτή, όχι μόνο τα δεδομένα τα οποία αναλύουν οι φορμαλιστικές προσεγγίσεις είναι ανεπαρκή, καθώς είναι αποκομμένα από το επικοινωνιακό περιεχόμενο, αλλά και η ίδια η δομική περιγραφή πάσχει, γιατί δεν λαμβάνει υπόψη τους στόχους κάθε εκφωνήματος. Ένα εναλλακτικό πρότυπο περιγραφής δίνεται από τον Michael Halliday, επιφανέστερο εκπρόσωπο του λειτουργισμού. Όπως βλέπουμε και στο ακόλουθο σχήμα, η αφετηρία κάθε γλωσσικής έκφρασης βρίσκεται, σύμφωνα με τον Halliday (1994), στο περιεχόμενο, που περιλαμβάνει το για τι γίνεται λόγος (πεδίο), ποιες είναι οι σχέσεις των συμμετεχόντων (τόνος) και ποιο μέσο, προφορικό ή γραπτό, χρησιμοποιείται (τρόπος/μέσο). Το περιεχόμενο καθορίζει το σημασιολογικό επίπεδο, που με τη σειρά του καθορίζει το λεξικογραμματικό επίπεδο.

Πιο συγκεκριμένα, στο παραπάνω σχήμα φαίνεται ότι οι κύριες παράμετροι του περιεχομένου καθορίζουν τις επιλογές που γίνονται σε σημασιολογικό επίπεδο. Έτσι, το πεδίο της επικοινωνίας προσδιορίζει την αναπαραστατική λειτουργία ενός εκφωνήματος, που σχετίζεται με την αναπαράσταση της πραγματικότητας, ενώ ο συγκεκριμένος τόνος και τρόπος της επικοινωνίας προσδιορίζουν τη διαπροσωπική και την κειμενική λειτουργία του εκφωνήματος, δηλαδή το πώς γίνονται αντιληπτές οι σχέσεις των συμμετεχόντων και πώς οργανώνεται το κείμενο στην επικοινωνία, αντίστοιχα. Σύμφωνα με τον Halliday, οι επιλογές αυτές στο περιεχωμένο πλαίσιο και κατ' επέκταση στο σημασιολογικό επίπεδο των λειτουργιών καθορίζουν με τη σειρά τους τις λεξικογραμματικές επιλογές του ομιλητή σε βασικά γραμματικά συστήματα της γλώσσας. Η επιλογή του πεδίου και της αναπαραστατικής λειτουργίας καθορίζουν το λεγόμενο σύστημα μεταβιβαστικότητας, δηλαδή την επιλογή του είδους των ρημάτων και των αντίστοιχων σημασιολογικών ρόλων. Η επιλογή του τόνου και της διαπροσωπικής λειτουργίας συνδέεται με το γραμματικό σύστημα της *τροπικότητας*, την έκφραση της υποκειμενικής στάσης του ομιλητή ως προς αυτό που λέει (βλ. Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2005: 466). Τέλος, η επιλογή του τρόπου και της κειμενικής λειτουργίας σχετίζεται με τις επιλογές του ομιλητή στο γραμματικό σύστημα που καθορίζει το θέμα και το ρήμα ενός εκφωνήματος, ό,τι ονομάζεται λειτουργική προοπτική.

Όπως μπορούμε να διαπιστώσουμε ακόμη κι από αυτή τη σύντομη παρουσίαση, το πρότυπο του Halliday δεν δέχεται απόλυτα στεγανά ανάμεσα στο λεξιλόγιο και τη γραμματική, κάνοντας λόγο για λεξικογραμματικό επίπεδο, στο οποίο διαφέρει μόνο η οπτική σε ένα γλωσσικό φαινόμενο. Ταυτόχρονα, η δομή μιας πρότασης προκύπτει όχι από αφηρημένους κανόνες χωρίς νόημα, αλλά από επιλογές από προκαθορισμένα συστήματα της γλώσσας, οι οποίες προσδιορίζονται τελικά από τις επικοινωνιακές περιστάσεις που περιβάλλουν το εκφώνημα.

Ο **Μάικλ Χάλιντεϊ** (Michael Alexander Kirkwood ή M.A.K. Halliday, γενν. 1925) αποτελεί τον σπουδαιότερο εκπρόσωπο της ευρωπαϊκής γλωσσολογικής σκέψης, συνεχιστή του έργου του John Firth (Σχολή του Λονδίνου) αλλά και της περίφημης Σχολής της Πράγας και εναλλακτικό πόλο στις ιδέες της γενετικής θεωρίας. Εισηγητής της Συστημικής Λειτουργικής Γραμματικής, επιδίωξε να αναπτύξει μια γραμματική συστημάτων, στην οποία δίνεται έμφαση στις επιλογές του χρήστη της γλώσσας. Βασική αρχή του έργου του

είναι ότι η γλωσσική δομή αποτελεί πραγμάτωση κοινωνικών δομών, τις οποίες συμβολίζει με ενεργό και δημιουργικό τρόπο. Η γλώσσα αποτελεί μια μεταφορά για την κοινωνία και έτσι μεταδίδει την κοινωνική κατάσταση, με τη δυνατότητα να τη συντηρεί ή να την αλλάζει. Από το 1965 ήταν Καθηγητής Γλωσσολογίας στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου, ενώ το 1976 μετακινήθηκε στο Πανεπιστήμιο του Σίδνεϊ, μετατοπίζοντας έτσι το κέντρο έρευνας για τη λειτουργική γλωσσολογία. Επίτιμος διδάκτορας του ΑΠΘ, έγραψε δεκάδες βιβλία και άρθρα, πολλά από τα οποία εκδόθηκαν πρόσφατα σε μια συγκεντρωτική δεκάτομη σειρά (2009).

ΜΕΤΑ-ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΕΣ: Τρεις είναι οι βασικές λειτουργίες της γλώσσας, τις οποίες ο Halliday (1967-1968) ονομάζει *μετα-λειτουργίες*, για να δείξει ακριβώς τη γενικότητα της εφαρμογής τους στη γλώσσα: η *αναπαραστατική* (ideational), η *διαπροσωπική* (interpersonal) και η *κειμενική* (textual). Με άλλα λόγια, με τη γλώσσα επιχειρούμε να περιγράψουμε την πραγματικότητα (ή να αναπαραστήσουμε μια πραγματικότητα), να επιτελέσουμε ρόλους και σχέσεις μεταξύ των συμμετεχόντων και να διεκπεραιώσουμε την αναπαράσταση και τους ρόλους αυτούς με κειμενικά μέσα, οργανώνοντας δηλαδή τη γλωσσική μας έκφραση γραμμικά, σε ένα συνεχές κείμενο.

ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΚΗ ΠΟΙΚΙΛΙΑ: Ο συνδυασμός των τριών παραμέτρων του περικειμένου καθορίζει τη λειτουργική ποικιλία (register) του κειμένου.¹ Οι τρεις μεταλειτουργίες αντιστοιχούν, αφενός, στις τρεις παραμέτρους του περικειμένου, το *πεδίο* (για τι γίνεται λόγος), τον *τόνο* (ποιες είναι οι σχέσεις των συμμετεχόντων) και τον *τρόπο* (ποιο μέσο χρησιμοποιείται). Πιο συγκεκριμένα, το πεδίο μπορεί να είναι καθημερινό (λ.χ. όταν εξηγούμε μια συνταγή σε έναν φίλο), ενδιάμεσο (λ.χ. μια συνταγή σε ένα περιοδικό) ή τεχνικό και εξειδικευμένο (λ.χ. μια επιστημονική ανάλυση της συνταγής). Ο τόνος μπορεί να είναι οικείος ή απομακρυσμένος, να προϋποθέτει την εμπλοκή ή την απομάκρυνση των συμμετεχόντων και τη συμμετρική ή ασυμμετρική σχέση τους (λ.χ. στην καθημερινή συνομιλία οι συμμετέχοντες συνήθως είναι ισότιμοι, ενώ σε μια συζήτηση στρογγυλής τραπέζης ο συντονιστής

¹ Ο ίδιος όρος έχει αποδοθεί στα Ελληνικά ως *καταστασιακό ιδίωμα* και *επίπεδο ύφους*.

παίζει πιο σπουδαίο ρόλο). Τέλος, ο τρόπος μπορεί να εκτείνεται στην κλίμακα από την άμεση, πρόσωπο-με-πρόσωπο επαφή των συμμετεχόντων (λ.χ. σε μια καθημερινή συνομιλία) μέσω μιας σειράς από ενδιάμεσες θέσεις (λ.χ. τηλέφωνο, ηλεκτρονικό μήνυμα, φαξ) έως την έλλειψη επαφής (λ.χ. σε μια επιστολή).

ΜΕΤΑΒΙΒΑΣΤΙΚΟΤΗΤΑ: Η μεταβιβασιμότητα ως σύστημα περιλαμβάνει τους τύπους διαδικασιών (process) που αναπαριστώνται σε μια πρόταση, μαζί με τους μετέχοντες (participants) και τους προσδιορισμούς (circumstances). Οι διαδικασίες, που πραγματώνονται με ρηματικές φράσεις, και τυπικά οι μετέχοντες, που πραγματώνονται με ονοματικές φράσεις, είναι απαραίτητα στοιχεία μιας πρότασης, ενώ οι προσδιορισμοί συμπληρώνουν την πρόταση με νοήματα τόπου και χρόνου, αιτίας, παραχώρησης, υπόθεσης, συνοδείας, ύλης, σκοπιάς, τρόπου κ.ά. Οι διαδικασίες με τους κύριους μετέχοντές τους φαίνονται στον ακόλουθο πίνακα:

Νόημα	Διαδικασία	Κύριοι μετέχοντες
Να κάνεις	Υλική (material)	Δράστης-Στόχος
	Συμπεριφορική (behavioural)	Συμπεριφερόμενος
Να προβάλλεις	Λεκτική (verbal)	Λέγων-Λεκτικό
	Νοητική (mental)	Βιώνων-Φαινόμενο
Να είσαι	Υπαρκτική (existential)	Υπάρχων
	Συσχετιστική (relational)	Φορέας-Ιδιότητα

Ας αναλύσουμε τις διαδικασίες και τους μετέχοντες σε ένα απόσπασμα:

Ο μικρούλης αυτός	ήταν	πάνω-κάτω δέκα χρόνων
Μετέχων: Φορέας	Διαδικασία: Συσχετιστική	Μετέχων: Ιδιότητα

Ο κυρ-Αχιλλέας ο καφετζής	τον	έφερε	από ένα μακρινό του ταξίδι στη Νότια Αμερική
Μετέχων: Δράστης	Μετέχων: Στόχος	Διαδικασία: Υλική	Προσδιορισμός

όταν	ήταν	ναυτικός
	Διαδικασία: Συσχετιστική	Μετέχων: Ιδιότητα

και	άνοιξε	αυτό τον καφενέ
	Διαδικασία: Υλική	Μετέχων: Στόχος

Πήρε	και μια κοπέλα	από τον τόπο του
Διαδικασία: Υλική	Μετέχων: Στόχος	Προσδιορισμός

Η καλή του η Πολύμνια	έπεσε	στο περιβόλι
Μετέχων: Δράστης	Διαδικασία: Υλική	Προσδιορισμός

και	χτύπησε	σοβαρά
	Διαδικασία: Υλική	Προσδιορισμός

Έτσι	έχασε	το παιδί	στον τέταρτο μήνα της εγκυμοσύνης της
	Διαδικασία: Υλική	Μετέχων: Στόχος	Προσδιορισμός

Οι γιατροί	είπαν	ότι δεν θα μπορέσει πια να κάνει άλλο
Μετέχων: Λέγων	Διαδικασία: Υλική	Μετέχων: Λεκτικό

ΤΡΟΠΙΚΟΤΗΤΑ: Μια βασική διάκριση γίνεται μεταξύ της *επιστημικής* και της *δεοντικής* τροπικότητας, που αναφέρονται στη γνώση του ομιλητή για το πόσο βέβαιο είναι ότι θα γίνει κάτι και την αναγκαιότητα να γίνει κάτι, αντίστοιχα (Κλαίρης & Μπαμπινιώτης 2005: 468). Στον παρακάτω πίνακα παρουσιάζονται και χαρακτηρίζονται μερικά παραδείγματα τροπικότητας έτσι ώστε να φανεί η διαβάθμιση που μπορεί να επιτευχθεί στα Ελληνικά:

Παραδείγματα	Παράμετροι τροπικότητας
<i>Το αυτοκίνητό μου μπορεί να χάλασε</i>	πιθανότητα, χαμηλός βαθμός, έμμεση
<i>Το αυτοκίνητό μου μάλλον χάλασε</i>	πιθανότητα, μέσος βαθμός, έμμεση
<i>Το αυτοκίνητό μου πρέπει να χάλασε</i>	πιθανότητα, υψηλός βαθμός, έμμεση
<i>Το αυτοκίνητό μου πρέπει σίγουρα να χάλασε</i>	πιθανότητα, υψηλός βαθμός, έμμεση
<i>Πρέπει να φτιάξεις το αυτοκίνητό μου</i>	υποχρέωση, υψηλός βαθμός, έμμεση
<i>Μπορείς να φτιάξεις το αυτοκίνητό μου;</i>	πρόθεση, μέσος βαθμός, έμμεση
<i>Θα μπορούσες να φτιάξεις το αυτοκίνητό μου;</i>	πρόθεση, χαμηλός βαθμός, έμμεση
<i>Είναι δυνατόν να φτιάξεις το αυτοκίνητό μου;</i>	πρόθεση, μέσος βαθμός, άμεση
<i>Θα ήταν δυνατόν να φτιάξεις το αυτοκίνητό μου;</i>	πρόθεση, χαμηλός βαθμός, άμεση

ΘΕΜΑΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΗ: Η θεματική οργάνωση των προτάσεων σε ένα κείμενο αφορά το χωρισμό της πρότασης σε ένα τμήμα που αποτελεί το σημείο εκκίνησης του μηνύματος (Θέμα) και το υπόλοιπο της πρότασης, το οποίο περιλαμβάνει ένα σχόλιο για το Θέμα (Ρήμα). Το Θέμα είναι ιδιαίτερα σημαντικό όχι μόνο για την οργάνωση της πρότασης αλλά και για την ανάπτυξη ολόκληρου του κειμένου. Τα στοιχεία που τοποθετούνται στην αρχή της πρότασης στα Ελληνικά μπορεί να είναι διαφόρων ειδών και υπαγορεύονται από διαφορετικές λειτουργίες (κειμενικές, διαπροσωπικές, αναπαραστατικές), αλλά και ανάγκες της μορφοσυντακτικής δομής της γλώσσας. Επιλέγοντας τα στοιχεία αυτά ο συγγραφέας του κειμένου και αφήνοντας άλλα στοιχεία για το ρηματικό πεδίο στη συνέχεια της πρότασης, παρουσιάζει τα πράγματα με μια ορισμένη οπτική. Η θεματική οργάνωση εκφράζει τον τρόπο με τον οποίο ο ομιλητής οργανώνει το μήνυμά του στο επίπεδο τόσο της πρότασης όσο και του κειμένου. Για το λόγο αυτό, είναι ιδιαίτερα σημαντικό το πώς ξεκινάμε τα εκφωνήματά μας στο λόγο και πώς αυτή η αφετηρία αναπτύσσεται στη συνέχεια.

Βιβλιογραφία

Μια προσιτή εισαγωγή στη ΣΛΓ στα Αγγλικά δίνεται στο Eggins (2004). Στα Ελληνικά η πιο εκτεταμένη περιγραφή της ΣΛΓ βρίσκεται στο μεταφρασμένο Halliday & Martin (2004: 61-105), αν και απαιτείται ιδιαίτερη προσοχή στην ορολογία, καθώς μπορεί να διαφέρει από αυτή που χρησιμοποιείται εδώ.

Eggins, S. (2004). *An Introduction to Systemic Functional Linguistics*. 2nd edition. London: Continuum.

Halliday, M. A. K. & Martin, J. R. (2004). *Η γλώσσα της επιστήμης*. (Μτφρ. Γ. Γιαννουλοπούλου). Αθήνα: Μεταίχμιο.